

Kovács László Attila*

Nyíregyháza

A gregorián ének helye és szerepe az istentiszteleti zenében

Ort und Funktion der gregorianischen Gesänge in der gottesdienstlichen Musik. Zusammenfassung

Das *Große Gradual* ist ein schöner und wertvoller Schatz der Protestanten in Siebenbürgen. Darauf dürfen wir mit gutem Grund stolz sein. Aber wir sind leider nur auf das gedruckte Gradual stolz wie auf eine historische Reliquie. Von seinem Inhalt, seinem wahren Wert wollen viele überhaupt nichts wissen. Vielmehr will man im *Gradual* eine potentielle Gefahr für den gemeinsamen Gesang der Gemeinde sehen. Doch gibt es auch heute noch bedeutende Spuren des gregorianischen Gesangs in der liturgischen Praxis der Protestanten in Siebenbürgen. Die Choralpassion spielt immer noch in allen drei protestantischen Kirchen eine Rolle: in der reformierten Gemeinde in Bánffyhunyard, bei der evangelischen Gemeinde in Kiskapus und als Pflichtdienst am Karfreitag in den unitarischen Kirchen. Die Gottesdienstordnungen der ungarischsprachigen Lutheraner enthalten viele gregorianische liturgische Gesänge, sowie auch Gesänge mit gregorianischen Zügen.

Die Gregorianik ist plastisch, flexibel und offen. Viele aber, die entweder für die Gregorianik plädieren oder sich gegen diese Praxis äußern, gehen mit ihr sehr steif um. Sie befürworten oder verwerfen Regeln wie versteinerte Formen. Diese von beiden Seiten praktizierte Steifheit ruft die Spannung um die Gregorianik hervor.

Die gottesdienstliche Musik hat drei wesentliche Grundformen: die Gregorianik, die polyphone Kunstmusik und den Gesang der Gemeinde. Sowohl die gregorianischen Gesänge als auch die gottesdienstliche Musik der Gemeinde stellt die Beständigkeit gegenüber der Predigt dar, die immer in einer bestimmten Zeit, in einer bestimmten Situation und zu einer bestimmten Gemeinde spricht. Die gregorianischen Gesänge dagegen bauen eine Brücke über die Jahrhunderte, über verschiedene Grenzen der Gemeinden und der Kirche. Sie verbinden uns mit denen, die uns vorausgegangen sind, mit denen, die in weiten Entfernungen von uns leben, und auch mit der Generation der Gläubigen in der Zukunft.

Die römisch-katholische Kirche hält die Gregorianik für die eigentliche gottesdienstliche Musik, die heilig, formal untadelig und universal sein soll. Die Protestanten haben die gleichen Eigenschaften in dem Gesang der Gemeinde entdeckt. Der Gesang der Gemeinde ist außerdem geeignet, ihn mit der ganzen Gemeinde gemeinsam singen zu können. Für Protestanten stellt also der gottesdienstliche Gesang der Gemeinde die wichtigste und unverzichtbare Form der Kirchenmusik dar. Das ist das Minimum. Wirklich reiche, erbauliche Liturgie ist nur die, die neben den Gemeindefiedern auch die gregorianischen liturgischen Gesänge in den Gottesdienst mit einbezieht, und wo, wenn die Bedingungen dafür gegeben sind, auch die polyphone Kunstmusik ihren Platz findet.

Schlüsselwörter: *Großes Gradual*, die Gregorianik, die polyphone Kunstmusik, der Gesang der Gemeinde, Liturgie.

* Dr. Kovács László Attila (Hosszúfalu-Fürészmező, 1958) nyíregyházi evangélikus lelkész (2008-tól), orgonaművész és zeneszerző a Kolozsvári Protestáns Teológián szerzett lelkészi oklevelet (1982), ugyanitt oktató evangélikus rendszeres teológiát és egyházi zenét (1986–2008) és volt az ennek a teológiának rektora (1998–2002). Orgonálni Treiler Gáborról és Benedek Kálmántól tanult, és 1982-től rendszeresen tart orgonakoncerteket. Erlangeni tanulmányai után (1997), a Kolozsvári Protestáns Teológián szerzett doktori címet (*Az evangélikus istentisztelet zenei elemeinek rendszeres-teológiai alapvetése*).

Az *Öreg graduál* az erdélyi protestánsok szép és értékes öröksége. A mi örökségünk, amire méltán lehetnénk büszkék. De csak a nyomtatott, nagy graduálra, mint történelmi relikviára vagyunk büszkék, tartalmáról, igazi értékéről viszont sokan hallani sem akarnak, mintha az ördögtől sugallt, hitvallásellenes, pópista szörnyűség volna, amitől óvni kell az igaz hitű reformátori gyülekezeteinket. Nagy veszélyt jelent gyülekezeteinket graduál-ismeretekkel terhelni, annak énekeit bemutatni. Ezzel ugyanis tönkrevágjuk gyülekezeti éneklésünket.

Elnézést kérek ezekért a kifejezésekért, de kb. ilyen fogadtatásra számíthat a graduáléneklés mai gyülekezeteinkben. Én mindig azt hittem, ennek a graduálellenes feszültségkeltésnek az okai az egyházzenei műveltségben szűkölködő lelkész-szolgatársaim, akik számára a legnagyobb egyházzenei értéket közkedvelt ébredési énekeink jelentik, azok közül is a „hallelujahvalcerek”. Most azonban az egyházban, egyházért fáradozó néhány tiszteletre méltó zenetanár testvéremet parafráztam, akik szerint nem szabad a teológus ifjúságot és kántorainkat graduálénekléssel megfertőzni, vagy akik szerint egy korálnak csak egyetlen hiteles orgonaletétje létezik és pontum! Kb. így állunk, ilyen „előkelő helye” van a gregorián éneknek a protestánsoknál, pontosabban az erdélyi reformátusoknál.

Vannak azért biztató megnyilvánulások is. Ismert tény, hogy a bánffyhungyadi reformátusok megőrizték a passió-éneklés hagyományát. A kiskapusi evangélikusoknál is él a passió-éneklés hagyománya. Mindkét hagyomány az *Öreg graduálra* vezethető vissza. Az erdélyi unitáriusoknál viszont él egy stilizált gregorián passió, amely eredete bizonyára az *Öreg graduálra* vezethető vissza. Ezt nagypénteken kötelező végigénekelni az unitárius gyülekezetekben.

Az erdélyi magyar evangélikusok énekes vasárnapi, ünnepi istentiszteleti rendje és vesperája sok gregoriánszerű elemet tartalmaz. Ezek az énekes istentiszteleti rendek élnek, ezeket szeretik a gyülekezetek. Elgondolkodtató viszont, hogy ezek a gregoriánszerű énekes liturgián felnőtt gyülekezetek is alig-alig tudnak megbarátkozni a graduáléneklés gondolatával. Új gregoriánszerű liturgikus éneket, új zsolnártónust az ismert két-három tónuson kívül megtanítani nekik szinte lehetetlen vállalkozás. Ellenállásba ütközik. Ugyanakkor új gyülekezeti énekek tanulására a legtöbb gyülekezet nyitott.

E különös jelenségnek talán az az oka, hogy híveink a már megszokott néhány gregoriánszerű éneket ugyanolyan éneknek érzik, mint az azonos szerkezetű versszakokból álló gyülekezeti éneket! Úgy éneklük a gregorián tételeket, mintha a magyarországi evangélikusok énekverses rendjét énekelnék, amelyben az ordinárium énekeit egy-egy gyülekezeti énekvers helyettesíti.

A gregorián ének szokatlanul képlékeny és rugalmas. Hordozza a liturgikus szöveget. Annak aláztos szolgája. Alkalmazkodik hozzá. Nem érzélgős, nem önmagáért, dallamiságáért van, hanem egyszerűen hordozza a liturgikus szöveget. Ezt rugalmassággal, természetességgel teszi. Éppen ezért nem befejezett, lezárt zenei művekből áll össze, hanem állandóan fejlődik, alakul, idomul. Ebből a megfontolásból én igazi gregorián éneknek tekintem nemcsak a középkori latin nyelvű gregorián-korált, hanem

minden gregoriánszerű, nép nyelvére alkalmazott, sőt a kor ízlése szerint dallamilag deformált, tehát akár a modális hangrendszerből is kilépő, de a gregorián lelkületét mégiscsak őrző liturgikus éneklést. Szokatlanul képlékeny és rugalmas ez az ének.

Ezzel szemben mi, akik a gregoriánt éltetni szeretnénk, vagy ellenezni szoktuk, nagyon merevek vagyunk. És éppen ez, a mind két oldalról tapasztalható merevség gerszti körülötte azt a feszültséget, meg nem értést, amivel lépten-nyomon szembe találjuk magunkat.

A gregorián éneklés szorgalmazói ugyanis egy ideális állapotot tartanak szemük előtt, szabályok sokaságához ragaszkodnak mereven. Régi graduálokból előásott tételeket, megkövesedett istentiszteleti rendeket akarnak életre kelteni. Így csupán muzeális értékek bemutatása lesz egy-egy vesperásból, de nem élő istentisztelet. Ez esetben a zenei szakszerűség és történelmi hűség valóban elsőrendű követelmény. Nem csoda tehát, hogy ezek az alkalmak hosszas bevezető útmutatással terheltek, amely útmutatásból a gyülekezet jelentős része semmit sem ért.

Az ellenzők pedig eleve előítéletekkel viszonyulnak a gregoriánhoz, és mereven ragaszkodnak olyan másképpen szabályozott énekléshez, amelyet sajátjuknak és természetesnek éreznek. Merevség mindkét oldalról, pedig a gregorián végtelen rugalmasságot és nyitottságot rejt magában.

Istentiszteleti zenénknek három lényeges összetevője van. Ha megjelenésük kronológiai sorrendje szerint vesszük őket számba, az első helyen a gregorián áll. Gyökerei, kezdetei minden bizonnyal visszanyúlnak az ószövetségi zoltározásra.

Kb. Kr. u. 1000 körül jelentkezik a többszólamúság az európai zenekultúrában, ezzel együtt a tudatos zeneszerzés. Megjelenik az istentiszteleten a gregorián mellett a polifon műzene. A kórus- és orgonairódalom legszebb alkotásai istentiszteleti célra készültek. A többszólamú zeneművek csupán kiegészítik a gregorián tételeket, tehát hozzáadódnak a liturgia gregorián elemeihez, jóllehet, adott esetben helyettesíthetik is azokat. Elsősorban additív módon, de szubstitutív módon is megjelenhetnek az istentiszteleten a többszólamú zeneműalkotások.

A reformáció hozza magával a gyülekezeti éneket/népeket/protestáns korált (egyik kifejezés sem jó!). Bár voltak előzményei, mégis Luthert tekinthetjük a gyülekezeti ének atyjának. A gyülekezeti ének közösségi ének. Izostrófikus szerkezete mellett elveszti azt a messzemenő rugalmasságot, amit a gregorián ének rejt magában. Szövege sem liturgikus szöveg, hanem zoltárparafraízis, vagy versbe szedett prédikáció Isten nagy tetteiről. Ez a gyülekezeti ének lett a protestánsok legfontosabb, sok esetben az egyetlen istentiszteleti zenéje, mind a vasárnapi/ünnepi istentiszteleten, mind a reggeli vagy esti imaórákon. A liturgia szerves részévé nőtt a gyülekezeti ének.

A gregorián átöleli és hordozza a liturgia válaszadó és megszólító elemeit egyaránt. A gyülekezeti ének csak a válaszadó elemek egy részét uralja.

A gregorián énekeknek, a gyülekezeti énekeknek is elsősorban magasztaló szerepe van: sacrificium laudis. Elsődleges feladata mellett azonban igehirdető, tanító funkciót is betölt. A gregorián esetében gondoljunk az olvasmány-recitációkra. A reformátori gyülekezeti ének pedig Isten nagy tetteiről szóló, versbe szedett, koncentrált prédikáció.

Nos, ha ezeket az énekeket a prédikációhoz mérjük, akkor megállapíthatjuk: Míg a prédikáció feladata elsősorban az, hogy az „itt és most” helyzetre alkalmazza Isten ígését: adott időben, adott helyzetben, adott gyülekezethez szól, addig a gyülekezeti ének és a gregorián átível évszázadokon, gyülekezeti és országhatárokon. Az állandóság és egyetemesség megtestesítői az istentiszteleten. Ezek az énekek összekötnek bennünket

a hitben előttünk élő ősökkel, a szomszédos, de még a határokon túl élő gyülekezetekkel és hittestvéreinkkel is, mert ők is ugyan ezeket az énekeket énekelték, énekelik, és reméljük, fogják még sokáig énekelni utódaink is.

X. Pius pápa egyházzenei motu proprioja szerint

„az egyházi zenének a lehető legtökéletesebb fokban kell fölruházva lennie ama tulajdonságokkal, melyek a liturgiának sajátjai, melyenek név szerint a szentség és a formák kifogástalansága, amiből harmadik tulajdonsága következik, az egyházi zene egyetemessége.” (I.2)

Az istentiszteleti zenének tehát szentnek kell lennie, még előadásmódjában is, valódi művészetnek és egyetemesnek kell lennie. Ezeket a tulajdonságokat a római katolikus egyház a gregorián énekekben találta meg a legteljesebben, de jelen lehet a klasszikus polifóniában is. Ennél fogva megérdemli, hogy helyet kapjon a liturgiában, ahol a szükséges eszközök lehetővé teszik. (II.4)

Messzemenően azonosulni tudok ezekkel a gondolatokkal, nyilván azzal a kiegészítéssel, hogy én a reformatori gyülekezeti éneket legalább annyira szentnek, formailag kifogásolhatatlannak és egyetemesnek érzem, mint a gregorián éneket. Ezenfelül pedig messzemenően gyülekezetszerű is, tehát a legalkalmasabb arra, hogy azt a egész gyülekezet ajkára vegye. Éppen ezért számomra a gyülekezeti ének jelenti a legfontosabb, elmaradhatatlan istentiszteleti zenét. Az a liturgia viszont, amelyik csak a gyülekezeti éneknek ad helyet, nagyon szegényes. Gazdag és építő, lelket felemelő liturgia csak az lehet, amelybe a gyülekezeti ének mellett a gregorián ének is beépül, s ahol van rá lehetőség, ott a polifon műzene is szerves részévé nő a liturgiának.

Időközben a gyülekezeti ének, illetve a népének a római katolikus liturgia részévé nőtt. Az egyetemesség jegyében ideje volna, hogy a gregorián ének a protestáns istentiszteletet is gazdagítsa. Erről tudtak valamit az *Öreg graduálos* eleink. Sokat tanulhatnánk tőlük. A kérdés csak az, hogy megbecsüljük-e örökségünket, értékeinket, amit ránk hagytak az ősök, vagy inkább a tetszetős, álmodern amerikai divatot majmoljuk.